

Володимир Трофимович,

д.і.н., професор, завідувач кафедри історії імені М.П. Ковальського
Національного університету «Острозька академія»
(Острог), Україна, trofymovych@hotmail.com

Олеся Куцька,

к.і.н., доцент, професор кафедри тактики
Національної академії сухопутних військ імені П. Сагайдачного
(Львів), Україна, kutska_o@yahoo.com

ПРОПАГАНДИСТСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС БИТВИ ЗА БУДАПЕШТ (1944–1945 рр.)

Досліджується пропагандистське супроводження радянських військ в ході оточення та знищення Червоною армією будапештського німецько-угорського угруповання. Визначаються місце та роль інформаційно-психологічних заходів і форми їх реалізації при проведенні стратегічної наступальної операції, в межах якої відбувалося захоплення столиці країни. Виокремлюються основні фази радянського пропагандистського впливу на противника відповідно до етапів безпосередніх бойових дій за Будапешт.

Ключові слова: Друга світова війна, Червона армія, Будапештська операція, пропаганда, звукомовлення, листівки.

З огляду на події на сході України 2014–2018 років, збройна боротьба на урбанізованій місцевості набуває все більшого значення для українських військових спеціалістів. Не менш значущою для сьогодення, коли протиборство розвивається у «гібридизованій» обстановці між ворогуючими таборами, є тема інформаційно-психологічного забезпечення бойових дій. Вищезазначене підкреслює актуальність дослідження історичних прикладів пропагандистського протиборства, виокремлення найбільш дієвих способів впливу на противника, свої війська і населення в ході збройного протистояння, зокрема в період стратегічної наступальної операції за Будапешт наприкінці Другої світової війни.

Аналіз публікацій за презентованою темою довів, що Будапештській наступальній операції присвячено чимало праць, проте їх автори здебільшого оминали питання пропагандистського забезпечення бойових дій. Враховуючи це, нами поставлено за мету з'ясувати особливості пропагандистського забезпечення основних фаз бойових дій, що розгорнулися в ході захоплення радянськими військами столиці Угорщини.

Приступаючи до викладення основного матеріалу, зауважимо, що загальний радянський зимовий наступ 1945 року розпочався 12 січня і протягом трьох діб розгорнувся від Немана до Карпат на фронті протяжністю 700 км. Зауважимо, що серед усіх союзників Третього райху Угорщина протистояла Червоній Армії (ЧА) довше за всіх — до березня. У ході бойових дій на території останньої, які розпочалися ще 24 вересня 1944 року з виходу військ 2-го Українського фронту до її кордонів, радянські війська провели три наступальні операції¹, серед яких найбільш кривавою, важкою і тривалою була Будапештська (29 жовтня 1944 — 13 лютого 1945 рр.).

Оцінюючи військову ситуацію довкола угорської столиці, слід зупинитись на планах сторін щодо неї. Так, лідер пронимецької партії «Схрещені стріли» Ф. Салаші, який прийшов до влади в країні після зречення адмірала Хорті, не орієнтувався на оборону Будапешту, а тому не здійснював заходів для укріплення міста. Його міркування були пов'язані не лише із загрозою руйнування столиці, але й залежали від зростаючих антинімецьких настроїв містян і загрозою повстання, як він висловився, «зброду великого міста»². Для придушення останнього ані у гітлерівців, ані у салашистів не було вільних сил, оскільки всі військові частини були задіяні на фронті.

Німецьке командування також вважало, що Будапешт не варто обороняти в умовах цілковитого оточення. Зокрема, командувач групою армій «Південь» Й. Фріснер звернувся з проханням до Верховного командування про відведення німецьких військ на західний берег Дунаю, якщо Червона армія прорве оборону довкола міста³. Він, перш за все, хотів уникнути тривалих та кровопролитних вуличних боїв.

Своєю чергою, Верховне військово-політичне керівництво, надавало великого значення угорській столиці. Окрім політичних розрахунків, не останню роль відігравали економічні. У Будапешті та його передмісті було розташовано близько половини всієї промисловості країни, майже 80% усіх машинобудівних заводів, металургійних підприємств, продукція з яких вивозилась у Німеччину⁴. Крім того, він був ключем до Відня, батьківщини А. Гітлера. Останній же 23 листопада 1944 року наказав битися за кожний будинок і не рахуватись із втратами, у тому числі й

¹ Атлас офіцера. Москва, 1974. — С. 271, 273.

² Самсонов А. Штурм и взятие Будапешта. Сайт «Военное обозрение». URL: <https://topwar.ru/68947-shturm-i-vzyatie-budapeshta.html>.

³ Там же.

⁴ Плиев И.А. В боях за освобождение Румынии, Венгрии, Чехословакии. — Орджоникидзе, 1971. — 161 с.: URL: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. (Дата звернення: 8.08.2016).

цивільного населення. Фюрер оголосив місто «фортецею». Німецький посол Е. Везенмайєр, який виконував функції особливого уповноваженого канцлера, висловився з цього приводу наступним чином: «Якщо ця жертва дозволить втримати Відень, то Будапешт можна зруйнувати не один десяток разів»⁵.

Що стосується радянського військово-політичного керівництва, то воно змушене було тоді брати до уваги, принаймні, дві обставини. По-перше, наступ у цій країні готувався в ході попередньої операції в обстановці бойових дій, оскільки політичне становище, що склалося, не допускало навіть короткострокової оперативної паузи. По-друге, військам 2-го Українського фронту необхідно було діяти одночасно на території трьох держав: Румунії, Угорщині й Югославії⁶.

Варто пам'ятати, що захоплення Будапешта відіграло важливе значення в сталінському задумі більшовизації Угорщини: «Звільнення столиці від німецько-фашистського ярма, — вказував голова Ставки Верховного Головнокомандування Й. Сталін, — повинно прискорити ... створення демократичного уряду... і здійснити сприятливий вплив на окремі елементи з числа буржуазних партій та угруповань, які ще вагаються»⁷.

Відповідно до цих планів, Ставка ВГК 28 жовтня 1944 року наказала 2-му Українському фронту перейти у наступ у міжріччі Тиси та Дунаю, згорнути там оборону противника і нанести рішучий удар його будапештському угрупованню південно-східніше угорської столиці та оволодіти нею⁸.

29 жовтня радянські війська перейшли у наступ, який для противника виявився несподіваним, і вже 2 листопада перебували на відстані 15 км від Будапешту. Проте противник швидко перекинув туди значні сили і спромігся зупинити наступ. Момент раптовості було втрачено⁹.

При організації та проведенні бойових дій за центральні райони Угорщини та її столицю Ставка ВГК значну роль приділяла пропагандистському забезпеченню просуванню своїх військ. Тим більше, що досвід попередніх операцій на Європейському ТВД довели його дієвість, особливо при оточенні великих угруповань противника.

⁵ Самсонов А. Штурм и взятие Будапешта. Сайт «Военное обозрение». URL: <https://topwar.ru/68947-shturm-i-vzyatie-budapeshta.html>.

⁶ Атлас офицера. Москва, 1974. — 394 с.

⁷ Унгары К. Осада Будапешта. 100 дней Второй мировой войны. URL: http://bookz.ru/authors/kristian-ungvari/osada-bu_617/1-osada-bu_617.html. (Дата звернення: 23.10.2016).

⁸ Советская военная энциклопедия. — Москва, 1990. Т1 «А». — С. 516.

⁹ Там же.

Аналізуючи ситуацію, що склалася тоді довкола Будапешта, слід виокремити декілька чинників, які впливали на особливість радянської пропаганди на німецько-угорські війська. Зокрема до позитивних можна віднести наступні:

- перехід колишніх союзниць Третього райху на бік СРСР;
- переможна хода Червоної армії по території Угорщини та посилення у ній антисалашистського партизанського руху;
- ігнорування нацистами інтересів цивільного угорського населення, яке наполягало на тому, щоб Будапешт був «відкритим» містом задля його порятунку від руйнувань;
- зростаюча деморалізація частини німецьких та угорських військово-вослужбовців;
- втома цивільного населення країни від війни;
- звільнення Угорщини радянськими військами віталось з боку православних меншин, оскільки вони сподівалися на відродження там православного життя¹⁰.

До основних чинників, які негативно впливали на дієвість радянської пропаганди в період боїв за Будапешт, відносимо такі:

- на хвилі насилля та геноциду Ф. Салаші закликав угорців до протистояння «російському нашестю» і значна їх частина відгукнулася на цей заклик¹¹;
- упродовж останніх місяців війни німецькі солдати насправді демонстрували стійкий морально-психологічний стан. Варто зауважити, що тогочасні традиційні настанови гітлерівської армії були суттєво скореговані теорією тотальної війни, коли солдатам не давали права вибору. Бомбардування, здійснювані союзниками, нацистська пропаганда, що навювала страх перед ворогом, чисельні поразки на фронтах — усе це

¹⁰ *Василик В.* «Битва за Будапешт отличалась особым ожесточением». Диакон Владимир Василик об освобождении Венгрии. Сайт «Православие ру». URL: <http://www.pravoslavie.ru/77240.html>. (Дата звернення 7.11.2017); Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов 1944–1945. Москва, 1970. URL: http://www.warmech.ru/easteur_0/evrukr1-3a.html. (Дата звернення: 17.08.2013); *Плиев И.А.* В боях за освобождение Румынии, Венгрии, Чехословакии. — Орджоникидзе, 1971. — 161 с.: URL: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. (Дата звернення: 8.08.2016).

¹¹ *Василик В.* «Битва за Будапешт отличалась особым ожесточением». Диакон Владимир Василик об освобождении Венгрии. Сайт «Православие ру». URL: <http://www.pravoslavie.ru/77240.html>. (Дата звернення 7.11.2017); *Pető A.* Átvonuló hadsereg, maradó trauma. Az 1945-ös budapesti némi erőszak esetek emlékezetete. URL: http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm. (Дата звернення: 23.10.2016).

змушувало відчайдушно битися навіть тих вояків, які не цілком сприймали гітлерівський режим¹²;

– значна частина німців, які воювали в Угорщині, належала до «СС». Вони розуміли, що після вчинених ними злочинів, важко сподіватися на поблажливість¹³;

– чимало мешканців Будапешта не вірили у швидке просування радянських військ до столиці, вважаючи це перебільшенням. У дні штурму міста для його жителів по радіо передавали різдвяні пісні у супроводі органної музики; ще 23 грудня в тутешніх театрах давали спектаклі, а в кінотеатрах не припинялися сеанси¹⁴;

– змальований німецькою пропагандою негативний образ червоноармійця. Наприклад, комісар угорського партизанського з'єднання В. Васін так описав реакцію місцевих жителів на червоноармійців: «Всі, починаючи від пастуха і звершуючи старими угорцями, дивились із презирством на росіян і негайно повідомляли про них владу»¹⁵. Більше того, угорців охоплював страх перед червоноармійцями й у зв'язку з етнічними та релігійними відмінностями¹⁶.

У пропагандистському забезпеченні дій Червоної армії під час боїв за Будапешт слід виокремити декілька фаз. При цьому за «нульову» фазу можна вважати перші дні перетинання нею західних кордонів СРСР і, зокрема, вступ на територію Угорщини. Власне тоді відбувається початковий інформаційний вплив на війська і населення противника. Як і при входженні в інші країни, офіційна Москва у закликах до угорського народу роз'яснювала: «армія визволителька» не має наміру руйнувати місцеві порядки і запроваджувати свої правила; приватна власність громадян залишатиметься недоторканою та перебуватиме під її охороною;

¹² Будапешт — «дунайський Сталинград»? 100 дней в кровавом аду. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/1002560/44/Vasilchenko_Andrey_-_100_dney_v_krovavom_adu_Budapesht_-_dunayskiy_Stalingrad.html. (Дата звернення 10.10.2017).

¹³ *Василик В.* «Битва за Будапешт отличалась особым ожесточением». Диакон Владимир Василик об освобождении Венгрии. Сайт «Православие ру». URL: <http://www.pravoslavie.ru/77240.html>. (Дата звернення 7.11.2017).

¹⁴ *Унгару К.* Осада Будапешта. 100 дней Второй мировой войны. URL: http://bookz.ru/authors/kristian-ungvari/osada-bu_617/1-osada-bu_617.html. (Дата звернення: 23.10.2016).

¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 128. Копія стенограми бесіди з комісаром венгерського партизанського соєдинення Васиным Владимиром Матвеевичем, Арк. 10.

¹⁶ *Унгару К.* Осада Будапешта. 100 дней Второй мировой войны. URL: http://bookz.ru/authors/kristian-ungvari/osada-bu_617/1-osada-bu_617.html. (Дата звернення: 23.10.2016); *Pető A.* Átvonuló hadsereg, maradó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. URL: http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm. (Дата звернення: 23.10.2016).

усі місцеві органи влади та цивільного самоуправління, що існували до приходу радянських військ, зберігаються¹⁷. Зокрема, у «Заклику командування Червоної Армії до населення звільненої території Угорщини» від 27 жовтня 1944 року, крім іншого, містилося прохання «залишатися на місцях і продовжувати мирну працю». У документі підкреслювалося: «Гітлерівська Німеччина війну програла. Становище німецько-фашистської армії — безнадійне. Вона напередодні розгрому». Угорське населення закликалося всебічно допомагати «визволителям»: «Тим самим ви наблизите час припинення війни на вашій землі, час вигнання за межі вашої країни німецьких окупантів»¹⁸.

З огляду на те, що наступ мав проходити по території держав, значна частина населення яких негативно, а то й вороже ставилася до СРСР, здійснювалася ґрунтовна робота з особовим складом. Наприклад, у зверненні Воєнної ради 2-го Українського фронту до козаків-гвардійців кінно-механізованої групи генерал-лейтенанта І. Плієва наголошувалося: «... Завжди пам'ятайте, що ви воюєте на чужій території, — тому будьте пильними, будьте напоготові. Висока радянська військова дисципліна й організованість, неухильна покора командирам — запорука перемоги...»¹⁹.

Проте остання давалась Червоній армії надзвичайно важко. З метою уникнення великих втрат її командування 4 листопада 1944 р. прийняло рішення припинити наступ на Будапешт і підготувати нову операцію. Остання розпочалася 11 листопада і завершилась виходом військ на підступи до угорської столиці зі сходу, а на правому крилі фронту — в район гір Бюкк і Матра. Водночас основне завдання — оволодіти містом обходом з півночі — залишалось невиконаним. Однак у ході розпочатого 20 грудня наступу війська 2-го і 3-го Українських фронтів через тиждень з'єднались у районі Естергома. Таким чином, оточення будапештського угруповання противника завершилось²⁰. З метою уникнення марного кровопролиття до командування оточеного угруповання було висунуто ультиматум.

¹⁷ Семіряга М. Борьба Центральной и Юго-Восточной Европы против немецко-фашистского гнета. — Москва, 1985. — С. 247–248.

¹⁸ Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во Второй мировой войне: Документы и материалы. — Москва, 1985. — С. 230.

¹⁹ Плиев И.А. В боях за освобождение Румынии, Венгрии, Чехословакии. — Орджоникидзе, 1971. — 161 с.: URL: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. (Дата звернення: 8.08.2016).

²⁰ Атлас офицера. — Москва, 1974. — С. 271, 273; Будапештская операция. Сайт «Военное дело». URL: <https://voennoe-delo.com/130212.htm>. (Дата звернення 10.10.2017); Советская военная энциклопедия. — Москва, 1990. Т1 «А». — С. 517.

На вищезазначений період припадає, на нашу думку, «перша» фаза радянського пропагандистського впливу у боях за передмістя Будапешту, хронологічні межі якого умовно окреслюються 29 грудня 1944 року — 10 січня 1945 року.

Головним пропагандистським документом у цей час можна вважати ультиматум до німецько-угорських військ. У ньому було показано їхнє скрутне становище, зазначено, що у Прибалтиці «завершується розгром оточеної групи німецьких армій генерала Ф. Шьорнера», а «всі шляхи відходу для вас відрізані. Наша значна перевага у чисельності та озброєнні — очевидна. Ви ... добре розумієте, що подальше протистояння не має сенсу і призведе лише до винищення ваших військ, до численних жертв серед мирного населення та руйнування столиці Угорщини — Будапешта»²¹. Щодо особового складу гітлерівських з'єднань і частин, то їм пропонувалися такі умови: гарантія усім генералам, офіцерам і солдатам, які припинять протистояння, життя і безпеки; німцям після війни — повернення на батьківщину або в іншу країну за особистим бажанням; угорцям, які здадуться у полон, після реєстрації і допиту — розпуск по домівках. Крім того, усім поранилим і хворим документ гарантував надання медичної допомоги. Особовому складу частин, відповідно до ультиматуму, було обіцяно збереження військової форми, знаків розрізнення, орденів, особистих речей та цінностей, а старшому офіцерському складу, крім того, гарантували залишити холодну зброю²².

Проте гітлерівське командування вищезазначені пропозиції відхилило, а парламентарі — капітан М. Штейнмец (угорець за походженням) та І. Остапенко — були вбиті. Цей вчинок обурило не лише радянських воїнів, але й німецьких та угорських. Адже право недоторканності парламентарів — не лише військова традиція, воно закріплене у Гаазькій конвенції від 1907 року «Про закони та звичаї сухопутної війни».

Зміст ультиматуму та реакція гітлерівського командування одразу були використані радянськими пропагандистами. Так, у ніч на 30 і 31 грудня звукостанції передавали спеціальні програми: текст ультиматуму, оповіщення про злочинне вбивство парламентарів і заклик до німецьких та угорських офіцерів і солдатів здаватись у полон. У перші дні січня 1945 р. над оточеними військами щоденно розкидали до 700–800 тисяч листівок²³.

²¹ Хазанов Д.Б. К 70-летию освобождения Будапешта. URL: <http://histrf.ru/ru/biblioteka/book/k-70-lietiiu-osvobozhdeniia-budapieshta>. (Дата звернення: 2.08.2016).

²² Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе... — С. 237.

²³ Работа политорганов Юго-Западного фронта среди войск противника. Бюллетень «Опыт работы». 1946. — № 6 (39). — С. 30.

У ході боїв за передмістя Будапешту активно використовувався найпотужніший засіб звукомовлення — станцію «ПГУ-3500», яка розміщувалася на чотирьох автомашинах. Це був перший досвід застосування не окремих машин, а цілого звукоряду. Забігаючи наперед, відзначимо, що завдяки винятковій потужності цієї звукоустановки стало можливим обирати позиції для її роботи станції на відстані від 500 до 3000 м від переднього краю противника (залежно від умов місцевості й бойової обстановки). Виразність звуку передач «ПГУ-3500» сягала площі шириною 2–4 км і глибиною в 6–8 км за лінію фронту²⁴. У цей час передавали, головним чином, текст ультиматуму радянського командування та звернення до особового складу оточеного угруповання, який закликали до групового та індивідуального переходу в полон. Водночас транслювали виступи угорських офіцерів, які добровільно перейшли на бік ЧА, а також — в окремих передачах — наказ № 2 генерал-полковника Я. Вереша та декларацію Тимчасового національного уряду Угорщини²⁵.

На початку січня 1945 року розпочався штурм угорської столиці. Бої в місті вела спеціально створена тоді Будапештська група, яка об'єднала на внутрішньому фронті оточення війська 2-го і 3-го Українських фронтів²⁶. До них приєдналися і підрозділи угорських добровольців²⁷.

«Друга» фаза мовлення на німецько-угорські війська припала на час звитяги за визволення східної частини міста — Пешта — з 10 по 18 січня. Чим ближче просувалися червоноармійці до його центру, тим важчими були бої. Противник вів вогонь із підвалів, вікон, горищ і балконів будинків, прострілюючи всі підступи до них. Створені штурмові групи з радянських військ при підтримці артилерії розчленили ворожу оборону, звільняючи один квартал за одним.

На цьому етапі змінився зміст звукопередач. Тепер транслювалися звернення до оточених військ, повідомлення Радянського інформбюро (німецькою та угорською мовами) і, особливо часто, «Звернення 50-ти німецьких генералів до німецького народу та армії». Широко практикували також виступи мешканців міста.

У Пешті сконцентрувався фронтовий звукозагін потужністю у 3500 ват. Крім того, там було вісім гучномовних установок. Усі вони розміщувались уздовж лінії фронту таким чином, аби повністю охопити розташування ворожих військ. Передачі велися щочночі. Звукозагін працював

²⁴ Работа среди окруженных группировок противника: о работе среди немецко-венгерских войск, окруженных в районе Будапешта. Бюллетень «Опыт работы». 1945. — № 5 (30). — С. 8.

²⁵ Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе... — С. 237.

²⁶ Советская военная энциклопедия. — Москва, 1990. Т1 «А». — С. 517.

²⁷ Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе... — С. 243–254.

постійно, за винятком п'яти днів, що були необхідні для поточного ремонту апаратури. Як наслідок, він провів близько 200 передач загальною тривалістю понад 120 годин²⁸.

Звукозагін дислокувався у розташуванні дивізії, з ділянки якої і вів мовлення. Кожному його виїзду передувала інтенсивна робота, що проводилася протягом усього дня і включала в себе: підготовку програми; уточнення обстановки на передньому краї та попереднє визначення позиції; рекогносцирування місцевості; перевірку матеріальної частини²⁹. У ході підготовки програми склалися тексти звернень і підбиралися військовополонені, котрі виступали від свого імені. Крім того, перед мікрофоном висловлювалися впливові мешканці міста, які зверталися до населення, котре проживало на захопленій радянськими військами території, та до угорських солдатів і офіцерів.

Стан справ на передньому краї уточнювався у штабі дивізії та на ділянці, де передбачалося вести передачу. Одночасно визначалося найбільш зручне місце для роботи. Його вибір узгоджувався з начальником штабу дивізії, а вже він повідомляв командирів полків, на ділянках яких планувались дії станції, про майбутні передачі³⁰.

Остаточний вибір місця, шляхи під'їзду, порядок розміщення машин і налаштування мікрофонного пункту визначали в результаті особистого рекогносцирування місцевості офіцерами звукомовного загону. Ретельна попередня підготовка та завчасно обрана позиція гарантували безпеку та ефективність мовлення станції.

Паралельно протягом дня на базі звукозагону проводилася перевірка апаратури після попереднього виїзду та усунення дрібних дефектів. Наприкінці дня здійснювалося випробовування всіх агрегатів, після чого станція вважалася готовою до виїзду³¹. Просування відбувалося у темряві за завчасно продуманими маршрутами. Машини рухалися колоною, а при виїзді на позиції розташовувалися за наміченим планом.

Після завершення першого періоду боїв за Будапешт (звільнення Пешта) було видано листівку від імені Червоної армії, що закликала німецьких та угорських солдатів і офіцерів до негайного припинення протистояння. Зважаючи на її ультимативний характер, листівку надрукували півторамаільйонним накладом. Одночасно з нею підготували аналогічну,

²⁸ Работа среди окруженных группировок противника: о работе среди немецко-венгерских войск, окруженных в районе Будапешта. Бюллетень «Опыт работы». 1945. — № 5 (30). — С. 8.

²⁹ Там же.

³⁰ Работа политорганов Юго-Западного фронта среди войск противника. Бюллетень «Опыт работы». 1946. — № 6 (39). — С. 18–58.

³¹ Там же.

але підписану представником комітету «Вільна Німеччина» (організація німецьких військовополонених)³².

У подальшому тривало видання інформаційних листівок, сама назва яких свідчила про наростаючу силу радянського наступу: «130 км від Берліна», «Одер форсовано!» тощо.

У наступній оперативній листівці із зверненням до оточених військ йшлося про невдачу спробу німецьких частин прийти на допомогу Будапештському гарнізону та про перекидання у Верхню Сілезію танкових з'єднань, що також поспішали на виручку.

«Третя» фаза пропагандистського супроводу бойових дій за Будапешт характеризується мовленням на протилежний берег Дунаю для німецько-угорських військ, оточених у західній частині міста — Буді, з паралельним денним мовленням для населення Пешта — з 18 січня по 12 лютого.

У цей час, нарощуючи зусилля за мірою перекидання частин із Пешту, Будапештська група просувалася вперед. Противник чинив впертий опір. За 11 днів боїв з'єднання групи захопили з 608 кварталів лише 114. Продовжуючи відтісняти противника, радянські війська станом на 11 лютого оволоділи ще 109 кварталами, захопивши у полон 26 тисяч осіб. Наступного дня німецьке командування здійснило спробу вирватись з оточення. Зосередивши на вузькій ділянці значні сили, противник прорвав фронт. Через утворений коридор вийшло понад 12 тисяч осіб. Проте незабаром і вони були знищені військами 3-го Українського фронту³³.

Забезпечуючи бойові дії, пропагандисти розгорнули широкий інформаційно-психологічний тиск на противника. При цьому звукомовні передачі велися майже виключно німецькою мовою. Їхня тематика була аналогічною до попередніх етапів. Крім того, організовувалися численні виступи німецьких військовополонених, зокрема есесівців, які мали значний ефект.

Удень звукозагін здійснював передачі на міських майданах для населення Пешта. Передавали програму, що була спеціально створена для столичних мешканців. До неї входили звернення командування Червоної армії, основні положення доповіді Й. Сталіна на урочистому засіданні

³² Работа среди окруженных группировок противника: о работе среди немецко-венгерских войск, окруженных в районе Будапешта. Бюллетень «Опыт работы». 1945. — № 5 (30). — С. 7.

³³ Будапештская операция. Сайт «Военное дело». URL: <https://voennoe-delo.com/130212.htm>. (Дата звернення 10.10.2017).

Московської ради депутатів («десять сталінських ударів») від 6 листопада 1944 року, накази військового коменданта міста, останні новини³⁴.

Остання листівка із зверненням до військ, оточених в угорській столиці, повідомляла про Кримську конференцію «Великої Трійки». Одночасно радянські пропагандисти видали листівку, яка точно імітувала форму «*Известий будапештского котла*», що видавалися штабом 9-го корпусу СС. У ній проводилася послідовна контрпропаганда, спрямована на спростування гітлерівських тверджень про швидку допомогу, і висвітлювалося безнадійне становище, в якому опинилися німецько-угорські війська у Будапешті³⁵.

Стосовно наочної агітації, то у смузі бойових дій на видноті була розклеєна велика кількість плакатів, транспарантів командування Червоної армії, Наказ Верховного Головнокомандувача Й. Сталіна до річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції № 220 тощо³⁶. До неї певним чином можна віднести звільнення військовополонених, які власним прикладом агітували особовий склад німецько-угорських військ до здачі в полон. Особливо ефективним за своїми результатами стало залучення військовополонених для роботи серед ворожих військ. Так, з 28 грудня 1944 року по 13 лютого 1945 року були відпущені 739 угорців, які привели з собою у полон 6208 вояків, а також 68 німців, які привели 232 особи³⁷. При цьому перед угорськими військовополоненими, яких відпускали, зазвичай, ставилися такі завдання: розповіді співвітчизникам про безнадійне становище угорсько-салашистських військ; створення Тимчасового угорського уряду; заохочення своїх до переходу в радянський полон; роздавання листів від полонених і розповсюдження радянських листівок³⁸.

³⁴ Работа среди окруженных группировок противника: о работе среди немецко-венгерских войск в районе Будапешта. Бюллетень «Опыт работы». — 1945. — № 5 (30). — С. 11.

³⁵ *Плиев И.А.* В боях за освобождение Румынии, Венгрии, Чехословакии. — Орджоникидзе, 1971. — 161 с.: URL: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. (Дата звернення: 8.08.2016); Работа политорганов Юго-Западного фронта среди войск противника. Бюллетень «Опыт работы». — 1946. № 6 (39). — С. 18–58.

³⁶ Там же.

³⁷ Работа среди окруженных группировок противника: о работе среди немецко-венгерских войск, окруженных в районе Будапешта. Бюллетень «Опыт работы». — 1945. — № 5 (30). — С. 13.

³⁸ *Плиев И.А.* В боях за освобождение Румынии, Венгрии, Чехословакии. — Орджоникидзе, 1971. — 161 с.: URL: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. (Дата звернення: 8.08.2016); Работа политорганов Юго-Западного фронта среди войск противника. Бюллетень «Опыт работы». — 1946. — № 6 (39). — С. 18–58.

Збройна сутичка за правобережну частину угорської столиці — Будду перетворилась у чотириохтижневі запеклі вуличні бої. Лише після провалу чергової спроби німецького командування з деблокування, оточений тут гарнізон 13 лютого здався. Наступного дня Москва оголосила про успішне завершення Будапештської операції. У ході її проведення ЧА звільнила близько 45% території Угорщини³⁹.

Успішне завершення цього етапу бойових дій кардинально змінило стратегічну ситуацію на південному крилі радянсько-німецького фронту та дозволило розвинути глибоке охоплення південного флангу гітлерівських військ. Була створена загроза комунікаціям балканського угруповання противника, який був змушений прискорити відведення військ з Югославії. Війська 2-го та 3-го Українських фронтів отримали можливість діяти у Чехословаччині та на віденському напрямі⁴⁰.

Як бачимо, в ході бойових дій за Будапешт ситуація розвивалась таким чином, що радянським військам доводилось вести як наступальні, так і короткочасні оборонні дії. Це потребувало від спеціалістів зі спецпропаганди гнучко реагувати на нові потреби розвитку подій на лінії зіткнення й у тилу противника.

Маючи значний досвід з інформаційно-психологічного впливу, відповідні органи Українських фронтів, що були задіяні до протистояння довкола угорської столиці, спромоглися на належному рівні організувати підтримку своїм військам на кожному етапі битви. При цьому використовувалась як звукомовна, так і друкована пропагандистська продукція.

Як показав досвід бойових дій за Будапешт, найбільш дієвим методом впливу в умовах оточення великих мас людей (як військових, так і цивільних) було переконання та залякування. Причому перший апелював до свідомості противника, який наочно бачив стан справ на даній ділянці фронту, а другий — до підсвідомого інстинкту самозбереження. Поєднання обох забезпечило високий результат з деморалізації німецько-угорського угруповання.

Події Будапештської операції ще раз підкреслили, що будь-який пропагандистський захід не є самоціллю, він завжди підпорядкований більш масштабним завданням.

³⁹ Будапештская операция. Сайт «Военное дело». URL: <https://voennoe-delo.com/130212.htm>. (Дата звернення 10.10.2017); Самсонов А. Штурм и взятие Будапешта. Сайт «Военное обозрение». URL: <https://topwar.ru/68947-shturm-i-vzятие-budapeshta.html>; Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне. — Москва, 1972. — С. 69.

⁴⁰ Атлас офицера. — Москва, 1974. — С. 271, 273.

REFERENCES

Khazanov, D. B. K 70-letiyu osvobozhdeniya Budapeshta. Retrieved from: <http://histrf.ru/ru/biblioteka/book/k-70-lietiiu-osvobozhdieniia-budapiieshta>. [in Russian].

Moiseyev, M. (Ed.). (1990). *Sovetskaya voennaya jentsiklopediya*. Moskva: Voenizdat. (Vol. 1 "A"). [in Russian].

Peto, A. Atvonulo hadsereg, maradando trauma. Az 1945-os budapesti nemi eroszak esetek emlekezete. Retrieved from: http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm. [in Hungarian].

Pliev, I. A. (1971). V boyakh za osvobozhdenie Rumynii, Vengrii, Chek-hoslovakii. Ordzhonikidze. Retrieved from: http://militera.lib.ru/memo/0/one/russian/pliev_ia3.rar. [in Russian].

Samsonov, A. Shturm i vzyatie Budapeshta. *Sajt "Voennoe obozrenie"*. Retrieved from: <https://topwar.ru/68947-shturm-i-vzyatie-budapeshta.html>. [in Russian].

Semiryaga, M. (1985). Bor'ba Tsentral'noj i Yugo-Vostochnoj Evropy protiv nemetsko-fashistskogo gneta. Moskva: Voenizdat. [in Russian].

Strany Tsentral'noj i Yugo-Vostochnoj Evropy vo Vtoroj mirovoj vojne. (1972). Moskva: Voenizdat. [in Russian].

Ungvari, K. Osada Budapeshta. 100 dnej Vtoroj mirovoj vojny. Retrieved from: http://bookz.ru/authors/kristian-ungvari/osada-bu_617/1-osada-bu_617.html. [in Russian].

Vasilik, V. «Bitva za Budapesht otlichalas' osobym ozhestocheniem». Diakon Vladimir Vasilik ob osvobozhdenii Vengrii. *Sajt "Pravoslavie ru"*. Retrieved from: <http://www.pravoslavie.ru/77240.html>. [in Russian].

Zhilin, P., Babin, A. (Ed.). (1985). Osvoboditel'naya missiya Sovetskikh Vooruzhennykh Sil v Evrope vo Vtoroj mirovoj vojne: Dokumenty i materialy. Moskva: Voenizdat. [in Russian].

Volodymyr Trofymovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History named after M.P. Kovalsky of the National University of Ostroh Academy (Ostroh), Ukraine, trofymovych@hotmail.com

Olesya Kutska,

Candidate of Historical Sciences, Docent, Professor at the Department of Tactics of National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachnyi (Lviv), Ukraine, kutska_o@yahoo.com

PROPAGANDISTIC SUPPORT OF THE RED ARMY COMBAT OPERATIONS FOR BUDAPEST (1944-1945)

The research is devoted to the problem, actual for the modern urbanized world, — the propaganda support of military operations for the city. As an example, one of the large-scale operations of the Red Army at the end of the Second World War had been chosen — the Battle for Budapest. The significance of the Hungarian capital sides in the military strategic plans and the factors that influenced the conduct of Soviet

propaganda were determined. The features of the information-psychological impact on the enemy at each stage of military operations outside the city are woven into the canvas of armed confrontation by the method of cross-analysis. In particular, four phases of the propaganda operation in this battle were singled out, each of which continued the following. «Zero» — information impact during the entry and promotion of Soviet troops on the territory of Hungary; «First» — propaganda support for the fighting for the suburbs of Budapest; «Friend» — the impact on the enemy during the fighting for Pest; «Third» — agitation of the enemy, which strengthened in the right-bank part of the Hungarian capital — the Buddha. It is concluded that the information-psychological impact on the war is always subordinated to a more ambitious task. Flexibly reacting to the needs on the battlefield, the propaganda support of the Red Army in the Budapest operation was an indispensable means on the way to victory over the enemy.

Keywords: *World War II, Red army, Budapest operation, propaganda, sound broadcasting, leaflets.*